

KIPÇAK GRUBU LEHÇELERİNDE (KIRGIZ, KAZAK, TATAR VE BAŞKURT TÜRKÇESİNDE) “DEĞİL” KELİMESİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

Aksaamai OMURALIEVA*

Özet

İlk olarak *Dîvânu Lüğâti 't-Türk*'te görülen *değil* kelimesi, günümüzde Türk dilinin en çok Oğuz grubu lehçelerinde kullanılmaktadır. Daha yaygın olarak Türkiye Türkçesinde kullanılan bu kelime, Türk dilinin diğer lehçelerinde de çeşitli ses değişikliklerine uğramış şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak grubu lehçelerinde *tügül*, *tuvil*, *tügél*, *tügil* *tuvil*, *tüwül*, *dägil*, *dügül*, *tue/tuel* gibi şekilleri bulunan kelime, bu lehçelerin gramer kitaplarında olumsuzluk edatı olarak ele alınmaktadır. Bazı Türk lehçelerinde ek fiilin olumsuzu olarak *değil* yerine *emes* (ET: ermez) kullanımları olduğu görülmektedir. *Değil* kelimesi her ne kadar Oğuz grubu lehçelerine ait bir özellik olarak kabul edilse de Kıpçak grubu lehçelerinin birçoğunda bu kelime *tügül*, *tuvil*, *tügél*, *tügil* vb. şekillerde aynı kullanım özelliklerini göstermektedir. Çalışmada, Kıpçak grubu lehçelerinden Kırgız Türkçesi esas alınarak Kazak, Kazan Tatar ve Başkurt Türkçesindeki kullanımları ele alınıp, karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Öncelikle Kırgız, Kazak, Tatar ve Başkurt lehçelerindeki *değil* kelimesinin kullanımlarının tespiti yapılacak olup, devamında bahsi geçen lehçelerdeki *değil* yapılarının karşılaştırılması neticesinde genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk lehçeleri, değil edatı, tügül kelimesi, ek fiil.

* Dr., aksaamai.omuralieva@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1798-294X.

ON THE USE OF THE WORD “DEĞİL” IN THE DIALECTS OF THE KIPCHAK GROUP (KYRGYZ, KAZAKH, TATAR AND BASHKIR DIALECTS)

Abstract

The word “degil”, which was first seen in *Dîvânu Lügâti t-Türk*, is mostly used in the Oghuz group dialects of the Turkish language today. The word “degil”, which is mostly used in Turkey Turkish, appears in other Turkish dialects with various sound changes. In the Kipchak group dialects, there are forms such as “tügül, tuvıl, tügël, tügil tuvul, tüwül, dägil, dugül, tue/tuel”. In the grammar books of these dialects, it is handled as a negation preposition. It is seen that in some Turkish dialects, emes (ET: ermez) is used instead of the negative verb. Although the word “degil” is accepted as a feature belonging to the Oghuz group dialects, this word shows the same usage characteristics in many of the Kipchak group dialects in the forms of “tugul, tuvıl, tügël, tügil”.

In the study, their usage in Kazakh, Kazan Tatar and Bashkir Turkish will be discussed and comparatively examined based on Kyrgyz Turkish, one of the Kipchak group dialects.

First of all, the usage of the word “degil” in the Kyrgyz, Kazakh, Tatar and Bashkir dialects will be determined, and then a general evaluation will be made as a result of the comparison of the “degil” structures in the mentioned dialects .

Key words: Turkish dialects, the preposition değil, the word tügül, complementary verb.

Giriş

Yaygın olarak Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan ek fiilin olumsuzu *değil* kelimesi, günümüz Türk dilinin diğer lehçelerinde de çeşitli kullanımlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Türkçede ek fiil olumsuzlukta *değil* kelimesi kullanılmakta ve isimlerden sonra *değil* kelimesi, ardından ek fiil kip ve şahıs ekleri alarak olumsuzluk oluşturulmaktadır (İlhan, 2005, s. 4). Ek fiil olumsuzluk olarak *değil* kelimesi, Kıpçak grubu lehçelerinin bir kısmında *emes*, diğer kısmında *değil* şeklinde kullanılmaktadır. Ancak ikisinin (*emes*, *değil*) de bulunduğu lehçeler mevcuttur. *Değil* kelimesi bugünkü Kıpçak grubu lehçelerinde *tügül*, *tuvıl*, *tügël*, *tügil*, *tuwil*, *tüwül*, *tüyül* vb. şekillerde varlığını sürdürmektedir. Çeşitli kullanımları bulunan kelimenin genellikle olumsuzluk bildiren edat ve ek fiilin olumsuzu fonksiyonlarını üstlendiği görülmektedir. Edebî dilde hem *emes* hem de *değil* şeklini kullanan lehçeler Kırgız ve Kazak Türkçesidir. Kıpçak grubunun çoğu lehçeleri için özellikle edebî dil esas alındığında bu durum söz konusu değildir. Bu nedenle özellikle Kırgız ve Kazak

Türkçesindeki *emes*'in ve *değil* edatının kullanım türleri tespit edilip, karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Çalışmada, Kırgız ve Kazak Türkçesini esas alarak Şırdakova'nın "Kırgız El Comoktoru" ve Aytmatov'un "Ak Keme" adlı eserleri, Kazak Türkçesinde İsabekov'un "Äñgimeler", Danabayev'in "Sagınış Eken Bala Kez" ve Düysenbek'in "Kökjiyek" adlı hikâye kitapları taranmış, *değil* kelimesinin kullanımları tespit edilmiştir. Kırgız ve Kazak Türkçesinde tespit edilen kullanımlar, diğer Kıpçak grubu lehçelerindeki kullanımlarla karşılaştırılmıştır.

Ele alınan Türk lehçelerinde *değil* kelimesi ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça azdır. Özellikle Kırgız ve Kazak Türkçesinde bir olumsuzluk edatı olarak ele alınan *tügül / tügil* kelimesiyle ilgili gramer kitaplarındaki tanım ve açıklamalar dışında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Başkurt ve Tatar Türkçesinde ise tez, makale düzeyinde birkaç çalışma bulunmaktadır.

Başkurt Türkçesinde *tügël* kelimesiyle ilgili aşağıdaki çalışmalara ulaşılmıştır:

2013 yılında Nugamanova tarafından "Otritsaniye i Sredstva Ego Virajeniya v Başkirskom Yazıke" adlı bir doktora tezi hazırlanmıştır. Daha çok Başkurt Türkçesindeki olumsuzluk üzerinde duran Nugamanova, çalışmasında teorik bilgi verdikten sonra Başkurt Türkçesinde olumsuzluk bildiren kelime ve eklere tek tek yer vermiştir. Başkurt halk masalları, bilmeceleri, deyim ve atasözleri üzerinde derinlemesine analiz yapan Nugamanova, olumsuzluğun cümle içerisindeki kullanım türlerini belirlemiştir (Nugamanova, 2013). Yine Nugamanova ve Abdullina tarafından 2013 yılında yazılan "Kategoriya Otritsaniya v Başkirskom Yazıke" adlı çalışmada, Başkurt Türkçesindeki Zaynab Biişeva'nın eserlerinden örnekler alınarak olumsuzluk kategorisi ve alt başlık olarak *tügël* kelimesi de genel hatlarıyla ele alınmış, olumsuzluk ifade eden modal kelimeler edatlar ve ekler üzerinde durulmuştur (Abdullina ve Nugamanova, 2015). 2015 yılında Abdullina ve Nugamanova tarafından yazılan "Rol Modalnıh Slova v Reprezentatsii Otritsaniya v Başkirskom Yazıke" adlı bir çalışma daha yapılmıştır. Eserde, Başkurt Türkçesindeki olumsuzluk bildiren kelimeler arasında *tügël* kelimesi de değerlendirilmiş, olumsuz anlatımda ve olumsuz cümle yapımında önemli bir işlevi olduğu belirtilmiştir (Abdullina ve Nugamanova, 2015). Benzer bir çalışma 2021 yılında Başkurt Türkçesi gramerini birçok yönden ele alan İsyangulova, tarafından yapılmıştır. "Modalnie Slova Virajayuşie Otritsaniye v Sovremennom Başkirskom Yazıke" adlı çalışmada, *yuk* "yok" ve *tügël* "değil" kelimeleri ele alınmıştır. Başkurt yazarlarının eserlerinden örneklere yer vererek, kelimelerin cümle içinde kullanımını ve anlatımları hakkında bilgi vermiştir. Daha çok edebî dilde aktif kullanıldığını belirten İsyangulova, çalışmasında *tügël* kelimesinin yüklem

olarak, *kerek* “gerek”, *tëyëş* “lazım” ve *mömkin* “mümkün” gibi kelimelerle olan kullanımlara yer vermiştir (İsyangulova, 2021).

Tatar Türkçesinde *tügël* kelimesiyle ilgili bilgiyi genellikle gramer kitaplarından ediniyoruz. Onun dışında Tatarsko-Russkiy Slovar adlı 2 ciltlik sözlüğün 2. cildinde *tügël* kelimesinin kullanım alanları hakkında bilgi verilmiştir (Asılgarayev, Ganiyev, 2007). Müstakil bir çalışma olarak 2016 yılında Galiyeva ve Zamaletdinov tarafından kaleme alınan “Tatar Dilinde *Tügël* Kelimesinin Morfolojik Yapısı” adlı çalışmada, *tügël* kelimesinin yapısal ve anlamsal yönleri ele alınmıştır. Söz konusu kelimenin, anlamsal eksik bir kelime olduğu ve de kendini daha çok bağımsız bir kelime olarak gösterdiği belirtilmiştir. Ayrıca *tügël* kelimesinin edattan ziyade bir kiplik kelimesi olması gerektiği konusunda tartışmalar vardır (Galiyeva ve Zamaletdinov, 2016).

Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de *değil*, kelime anlamı dışında, kelime türü olarak hangi kategoriye girdiği konusunda farklı görüşler mevcuttur (Seçkin, 2018, s. 46). Türkiye’de konuyla ilgili en kapsamlı çalışma, Mehmet Özmen tarafından yapılmıştır. *Değil* kelimesinin tüm kullanım alanlarını ele alan Özmen, öncelikle kelimenin kökeni, tarihî gelişimi ve lehçelerdeki kullanımı hakkında, devamında ise Türkçedeki *değil* kelimesinin ek fiilin olumsuzluğu ve fiil çekimleri kullanımları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir (Özmen, 1997). 1998 yılında Ali Cin tarafından hazırlanan “Tarihî Türk Şiveleri ve Günümüz Oğuz Gurubu Şivelerinde Olumsuzluk İfadesi” adlı yüksek lisans tezinde geçmişten günümüze Türkçenin Oğuz grubu şivelerindeki olumsuzluğu isimlerde, fiillerde, edatlarda olumsuzluk olmak üzere üç ana başlıkta incelemiştir (Cin, 1998). Selen Çürük tarafından kaleme alınan “Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki” adlı çalışmasında, kiplik-olumsuzluk ilişkisi ile ilgili bakış ve yaklaşımlar üzerinde durulmuş, konu kuramsal bakımdan incelenmiştir (Çürük, 2010). *Değil* kelimesini ele alan bir diğer çalışma, Oktay Ahmed tarafından yapılmıştır. Ahmed, “Türkçede Değil Edatının Pek Ele Alınmayan Bir Özelliği Üzerine” adlı çalışmasında *değil* edatının yalnızca isim cümlelerinin olumsuzu değil, bazı durumlarda diğer fiillerin de olumsuzluğu yerine gelebileceği durumuna değinmiştir (Ahmed, 2013). Türkçede olumsuzluk konusuyla *değil* kelimesini birlikte ele alan Mühsine Börekçi’nin (2001) “Türkçe Öğretimi Bakımından Dil Bilgisi Terimi ve Kavram Olarak Olumluluk-Olumsuzluk”, Nadir İlhan’ın (2005) “Türkçede Olumsuzluk”, Caner Çiçekdağı’nın (2019) “Olmayan ve Değil Sözcükleri ve Olumsuzluk Üzerine Mantıksal Bir Değerlendirme”, Simge Yarba’nın (2018) “Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluk” gibi çalışmaları mevcuttur.

Etimolojik Bilgiler

İlk olarak Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lügâti t-Türk*'te kelimenin Argucadaki *dag/dhag* “yok, değil” kelimelerden geçtiğini belirtmiştir (Özmen, 1997, s. 315). Hatta Argucada *dag ol* ve Halaç Türkçesinde *dag* şeklinde kullanılan bu kelime, ikisinde de olumsuzluk anlamında kullanılan kelimedir. Tek fark, Argucada *dāg ol* Halaççada ise “*ol*” olmadan *dāg* şeklinde olmasındadır (Tekin, 2013, s. 477). Günümüze kadar *değil* kelimesiyle ilgili etimolojik sözlüklerde aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

Vámbery, osm. *deyil*, *dejil* = *nieht*, *nieht seiend* şeklinde vermiş ve kelimenin “olumsuz” anlam ifade ettiğini belirtmiştir (1878, s. 133).

Räsänen’in sözlüğünde **tägül* madde başında kelimenin olumsuzluk bildirdiğini ve Türk dillerindeki şekli ve anlamları gösterilmiştir (Räsänen, 1969, s. 469).

DTS’de *değil* kelimesi, **tegül* madde başında gösterilmiş ve kelimenin isimlerde olumsuzluk bildirdiği belirtilmiştir (DTS, 1969, s. 549). Ayrıca sözlükte *dağ* madde başında *dağ ol* örneği verilmiş ve kelimenin yine isimlerde olumsuzluk bildirdiği belirtilmiştir (DTS, 1969, s. 158).

Clauson, sözlüğünde Kâşgarlı Mahmud’u referans göstererek Oğuzların Argularla komşu olup dilleri karışmış olmasından, Oğuzların kelimeyi Argucadan aldığı ve *da:ğ ol* şeklini *tegül* olarak değiştirdiklerini belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 508).

Sevortyan, kelimeyi geniş bir paragrafta ele alarak öncelikle *değil* kelimesinin eski ve günümüz Türk lehçelerindeki şekillerini göstermiştir. Olumsuzluk bildiren bir edat olduğunu belirten Sevortyan, Thomsen’in okuduğuna kabul ederek, kelimenin ilk şeklinin Kül Tigin’in Güney Yüzü’nde geçen *t(ü)g(ü)lt(i)n* kelimesi olabileceğini öne sürerek bazı bilim insanlarının bu kelimeyi farklı türlerde yorumladıklarını göstermiştir (Tekin, 1988, s. 65). Malov, DTS’yi (Drevnetyurkskiy Slovar) hazırlayanların (Nadelyaev, Tenişev, Şerbak) ve H. N. Orkun’un bu kelimenin *tügül* edatı olduğunu belirtmiştir. A. Von Gabain ise tam emin olmamakla birlikte olumsuzluk edatı olarak değerlendirmiş ve *tägül* <*täg ol* şeklinde olabileceğini ileri sürmüştür. Hatta *täg* kelimesinin Türk lehçelerinde bir şeyin eksikliğini bildiren kelime olduğunu da belirtmiştir. Sevortyan, bunların yanı sıra Kononov’un etimolojisine de yer vermiştir.

Kononov’a göre *dägil* – *dağol* kelimesi *dag+ol* kelimelerinden türeyen birleşik kelimedir. Kâşgarlı Mahmud’a dayanarak kelimenin Argucadan geldiğini belirtmiştir. Bu kelime, “yok” anlamında *dağ* (dok, doğ) kelimesinden ve *ol* işaret zamirinden oluşmuştur (Sevortyan, 1980, s. 214).

Kelimeyle ilgili Tekin, Thomsen’in *tüg(ü)lt(i)n/ tüg(ü)ltün* şeklinde okumasını ve kelimenin sonundaki *-tın/ -tün*’ü *-matın/ -metin*’deki *-tı/ -ti* ile birleştirmesini yanlış olduğunu belirterek, zarf fiilinin ancak fiillere geldiğini dolayısıyla kabul edilemez olduğunu söylemiştir. (Tekin, 1988, s. 65). Daha eskiye götüren Tekin, *değil* kelimesinin Kâşgarlı Mahmud’un *yapiıtaq* “eyer-siz” kelimesindeki *+taq* eki ile Argu/Halaç Türkçesinde yer alan ve olumsuzluk bildiren *dāg* arasında bir etimolojik ilişki olduğunu söylemiştir. Tekin’in dikkatini çeken *yapıtaq* kelimesi, Orta Türkçedeki kaynaklarda aşağıdaki şekilleri izler: *yabuldaq, yapıldaq, yapuldaq* vb. Ayrıca Tekin, bu kelimenin Türkçede “*yayan yapıldak*”, Anadolu ağızlarında *yabuldak, yapıldak*, diğer Türk lehçelerinde ise *d’abıdaq, yaptaq, yabıdaq* şeklinde yaşadığını da söylemiştir. Tekin bu varsayımlara dayanarak “*yok olmak, bir şeysiz olmak*” anlamlarına gelen bir **dā-* fiilinin var olduğunu ve hatta Argu/Halaç Türkçesindeki *dāg* da bu fiil üzerine gelen *-g* ile türetilmiş bir kelime olduğunu öne sürmüştür (Tekin, 2018, s. 477-484).

Sevortyan, bu hususla ilgili şunları söylemiştir: “*tegül – degül* kelimeleri Argucadaki *dag ol* kelimesinden girmiş olabilir ancak o dönemde Argucada *dağ ol*, Oğuzcada *tegül* şekilleri iki dilde de varlığını sürdürmüştür. Eğer kelime, Argucadan girmiş olsaydı ve Orta Türkçede *d > y* değişimi söz konusu ise bu durumda *t* sesinin ortaya çıkışı belli değildir. Ayrıca *dag* “yok” kelimesinden *deg* şekli doğrudan gelişemeyeceğinden, bu demek oluyor ki *dağ ol* kelimesine paralel olarak *deg ol* kelimesini de varsaymamız gerekiyor.” (Sevortyan, 1980, s. 214).

Tietze, *değil* kelimesinin etimolojisi için ET. *tegül* şeklini vererek Clau-son’u referans vermiştir. Bu madde altında örneklerle beraber *değil* kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığını göstermiştir (Tietze, 2002, s. 575).

Gülensoy, *değil* kelimesinin “isim cümlesinde yüklem ya da başka öğelere olumsuzluk anlamı verir” şeklinde tanımını yaptıktan sonra Orta Türkçeden günümüz Türk lehçelerine kadar kullanıla gelen şekillerini sıralamıştır (Gülensoy, 2007, s. 271).

Günümüzde *değil* kelimesinin Türk lehçelerinin gramer kitaplarındaki tanımlarına bakıldığında genellikle edat ve bağlaç olarak iki başlık altında ele alındığı görülmektedir.

Tügül şeklini kullanan Kırgız Türkçesinin gramer kitaplarında kelime, olumsuzluğu bildiren edatlar içinde yer alır. Yani herhangi bir düşünceyi, fikri, faktörü yok saymak anlamında kullanılan edatlardandır (Davletov, 1980, s. 223). Kırgız Türkçesinde “*tügül*” kelimesinin yanı sıra *tursun, turgay, turmak* edatları da kullanılmaktadır (Davletov, 1982, s. 228). *Tügül* kelimesi, Kırgız Türkçesinde tam olarak Türkiye Türkçesindeki *değil* kelimesini karşılama-

sa da bazı durumlarda benzer kullanımlar göze çarpmaktadır. Kırgız dilci K. Seydakmatov'un etimoloji sözlüğünde, *tügül* kelimesiyle ilgili aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

Kırgız Türkçesindeki *emes kelimesi*, olumsuz veya herhangi bir şeyi yok sayan bir kelimedir. Bazen bu kelimeye *tügül*, *turgay*, *tursun* gibi kelimeler hem anlam hem de görev bakımından denk gelir. Örneğin: *Bul iş al emes, menin kolumdan da kelbeyt* “Bu iş o değil benim de elimden gelmez.”. Bu tip cümlelerde *emes* kelimesinin yerine *tügül*, *turgay*, *tursun* kelimelerin biri kullanılabilir. *Ancak Men emesmin* “Ben değilim”, *Sen emessiñ* “Sen değilsin”, *Al emes* “O değil”...gibi cümlelerde *emes* kelimesinin yerine *tügül*, *turgay*, *tursun* kelimeleri kullanılamaz. Çünkü bu tip durumlarda *emes* kelimesi cümlede yüklem görevinde ve şahıs eki almaktadır (Seydakmatov, 1988, s. 229-230). Ancak K. Seydakmatov'un *tügül* kelimesinin etimolojisiyle ilgili verdiği aşağıdaki bilgiler dikkat çekmektedir:

Seydakmatov, *tügül* kelimesinin Eski Türkçede *tegül* şeklinde olduğunu söyler. Ardından bu kelimenin kökü te- şimdiki de- fiili, -gül ise -gII ekinin bir fonetik varyantı olduğunu ve o ekin emir kipinin 2. tekil kişi ekine denk geldiğini belirtir. Böylelikle *tügül* kelimesi, te+gül morfeplerinden bir araya geldiğinin ve bugün söz konusu olan kelimenin Kırgız Türkçesinde *te+gül* şeklinin ünlü değişmesinden dolayı *tü+gül* olarak değiştiğini belirtmiştir. Bunun dışında K. Seydakmatov, t sesinin d'ye dönüşmediğini de söyler (Seydakmatov, 1988, s. 230). Kâşgarlı Mahmud'un belirttiğini esas alırsak, Kononov gibi farklı görüş bildiren Seydakmatov'un bu görüşünün gerçeklikten uzak olduğu anlaşılmaktadır.

Kazak Türkçesinde de edatlar arasında yer alan *tügil* kelimesi, olumsuzluk bildiren edat kategorisindedir. Kazak Türkçesinde *tügil* olumsuzluk edatının yanı sıra Kırgız Türkçesinde olduğu gibi *tursın*, *turmağ* olumsuzluk edatları da kullanılmaktadır (Rısbayeva, 2000, s. 156). İshakov, *tügil* kelimesinin isim, sıfat, sayı sıfatı ve fiillere gelerek olumsuzluk ifade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca *tursın*, *turmağ* olumsuzluk edatlarının *tügil* ile birebir aynı görevde ve anlamda olduğunu da belirtmiştir (İshakov, 1991, s.188). Kazak Türkçesinin en kapsamlı sözlüğünde *tügil* kelimesi bir bağlaç olarak, yalın hâldeki isimlerden sonra gelip olumsuzluk anlamı verdiği yazılmaktadır (Malmakov ve Esenova, 2011, s. 460).

Başkurt Türkçesinde *tügël* edatı, sona gelen edatlardan biri olup cümleye olumsuzluk anlamı katmaktadır. Genellikle fiil ve isim cümlelerinde kullanılan *tügël* edatı, daha sık sıfat fiili ya da mastar fiiliyle birlikte fiil cümlelerinde kullanılmaktadır (*Bëzge atayzarzan qalğan maldı büleşehë tügël* “Bize atalarımızdan kalan malı bölüşmek olmaz.”). Aynı zamanda gereklilik kipinin (*kerek*

tügël, tēyēş tügël) olumsuzluğunu oluşturan *tügël* kelimesi, çift olumsuz biçim oluşturarak yukı “yok” ile birlikte de kullanıldığı durumlar mevcuttur (*Béžze le yöreklē batırzar yukı tügël* “Bizde de yürekli kahramanlar yok değil.”). Başkurt Türkçesinin edebî dilinde *tügël* edatı, tek başına cümlede yüklem olarak kullanılmaz. Ancak ağızlarda aksi bir durum söz konusudur (*Anaw kilgen Kerim tügëlmē? – Tügël.* “ O gelen Kerim değil mi? – Değil.”). Yukarıda da bahsedildiği gibi *tügël*, -ırzay/-ērzey, -ırlık/-örlök, -malı/-melē, -maşlık/-meslök, -kızıhız/-kēhēz sıfat fiilleriyle birlikte kullanılmaktadır (*Bıl қапқанан һис үтмелē tügël* “Bu kapıdan geçmek hiç mümkün değil.”) (Yuldaşev, 1981, s. 331-332). Bunların yanı sıra *tügël* edatı, soru eki –mı/-mē ile birlikte kullanıldığında (*Ėy, қарындаһиһе оуат tügëlmē?* “Ey, kız kardeş sana ayıp değil mi?”) cümleye tahmin anlamı, -dır/-dēr ile kullanıldığında (*Bıl donyala üz urının таба алмаған бәр ул tügëldēr.* “Bu dünyada kendi yerini bulamayan tek o değildir.”) şüphe anlamı katmaktadır (Abdulina, 2015, s. 263).

Değil kelimesi Tatar Türkçesinde *tügël* biçimindedir ve gramer kitaplarında edatlar içinde yer almaktadır (Bogdanovskiy, 2003, s. 345; Harisova, 2014, s. 121; Hisamova, 2016, s. 389). Bir olumsuzluk edatı olan *tügël* kelimesinin yanı sıra Tatar Türkçesinde *ni, nē* olumsuzluk edatları bulunmakta ve genel olumsuzluğu ifade etmektedir. Bunlardan *nē* edatı eski şekil olup daha çok 20. yüzyılın başında kullanılmıştır. *Tügël* edatı ise, *ni* edatının aksine hem genel hem de kısmi olumsuzluğu ifade etmektedir. Tatar Türkçesinde *tügël* edatı *yuk* “yok” kelimesiyle ya da olumsuz fiillerle birlikte geldiğinde, cümleye çift olumsuzluk katarak özel bir üslup aracı olarak kullanılır. (Bogdanovskiy, 2003, s. 345-346). Tatar Türkçesinin kısa etimolojik sözlüğünde **tügël* madde başında kelimenin bir olumsuzluk edatı olduğu belirtilmiş ve Türk lehçelerindeki şekilleri verilmiştir (Ehmetyanov, 2001, s. 215). *Değil* kelimesi, kullanım açısından Başkurt Türkçesiyle benzerlik göstermektedir. İsimlerle birlikte kullanımı, (*öyde tügël* “evde değil”), sıfatlarla birlikte (*ak tügël* “beyaz değil”), zarflarla birlikte (*küpten tügël* “yakında”), sıfat fiil ekleriyle birlikte (*kaytkan tügël* “dönmeyen”, *alıp tügël* “almayan”) kullanılmaktadır.

Örnek cümleler:

Kırgız Türkçesi

Ermendi cemek tügül, kursagımdağı egiz ulagımdı kötörö albay catam (Pelini değil yemek, karnımdaki ikiz oğlağımı bile taşıyamıyorum.) (Şırdakova, 2014, s. 21).

Baydın eçkisin cemek tügül, iyinimdi kaza albay catamın (Ağanın keçisini değil yemek, kuyumu bile kazamıyorum.) (Şırdakova, 2014, s. 21).

Karışkardı çapmak tügül, baydın cılkısın cogotup tappay cürömün (Kurdu değil vurmak, ağanın yilkısını kaybedip bulamıyorum.) (Şırdakova, 2014, s. 21).

Oy aylanayın, cılkımdı teske salmak tügül, öz kazımdı kötörö albay arañ catam (Eh, yavrum, yilkımı değil düzene sokmak, kendi göbeğimi bile kaldırmadan yatıyorum.) (Şırdakova, 2014, s. 21).

Baydın kazısın teşmek tügül, iyinimdi kaza albay catam (Ağanın göbeğini değil delmek, kuyumu bile kazamıyorum.) (Şırdakova, 2014, s. 21).

Çıçkandın iynine suu kuymak tügül, muzoomdu kaytara albay emizip, çükömdü utturup daakamdı tıttırıp arañ cüröm (Farenin yuvasına değil su dökmek, buzağıma sahip çıkamayıp emzirip, âşıklarımı kaybettirip, yapağımı yoldurup zor duruyorum.) (Şırdakova, 2014, s. 21).

Baldarımdı sabamak tügül, cünümdü sabay albay catam (Çocuklarımı değil dövmek, yünümü bile dövemiyorum.) (Şırdakova, 2014, s. 21).

Kandın ordosuna can kelmek tügül, asmandan kuş uçup ötpöyt (Hanın sarayına değil can gelmek, gökten kuş uçmaz.) (Şırdakova, 2014, s. 232).

Kan biraz kütüp közün açsa mañdayında kıdır tügül, karaanı da çok (Han biraz bekleyip gözlerini açsa karşısında değil Hızır, karaltısı bile yok.) (Şırdakova, 2014, s. 126).

Arabalar da, kızdardın üstünö cabılğan çümböttör da, al tügül arabaga çegilgen attar da, okşoş bolsun. (Arabalar da kızların üstüne örtülen duvaklar da, hatta (o değil) arabaya koşulan atlar da aynı olsun.) (Şırdakova, 2014, s. 181).

Oşondon kiyin Orozkul tuugandı karabaska, Müyüzdüü Bugu Enenin tügül, teñirdin balası bolso da adamga cakşılık kılbasca, başkaça aytkanda, karagay emes çegeдек berbeske özünö özü söz berip koygon (Ondan sonra Orozkul akrabaya bakmamaya, değil Boynuzlu Toprak Ana'nın, Tanrı'nın çocuğu olsa da iyilik yapmamaya, başka bir deyişle çam değil çamın budağını bile vermemeye kendi kendine söz vermiş.) (Aytmatov, 2011, s. 62).

Birok, bala dağı suraştıra kelse, soldat öz uruusnun baştaşı tügül, ceti atasın tak bilbeyt eken... (Fakat çocuk da soruşturmuş, asker değil kendi soyunun başlangıcını, yedi sülalesini bile tam bilmezmiş...) (Aytmatov, 2011, s. 87).

Karaan da, al tügül, attın dübürtü da çok (Karaltısı da, o değil sesi bile yok.) (Abduvaliyev ve Akmataliyev, 2011, s. 609).

Kazak Türkçesi

Desin! Şoşka bolmaç tügüli öziñ esek desin, koñız desin, kesirtke, jılan, kurt-қumırsқа, masa-şırкеу, бақа-şаян desin. (Desin! Değil domuz olmak,

kendine eşek desin, böcek desin, kertenkele, yılan, kurt-karınca, sivrisinek, kurbağa desin.) (İsabekov, 2014, s. 89).

“*Mäkül köke*” *dep ketip edi, mltık äkelmek tügil qarasin da körsetpedi goy.* (Tamam diye gitmişti, değil tabanca getirmek, gölgesini bile göstermedi.) (İsabekov, 2014, s. 15).

Buzılmak tügil mağan deseñder kıyrıp qalıñdar, onda meniñ jumısım qanşa? (Değil bozulmak, bana deseniz harap olun, ondan bana ne?) (İsabekov, 2014, s. 126).

Şeteldikter asıqtırmak tügili jeñinen tartsa da keter bolmadı. (Yabancılar, değil acele ettirmek, kolundan çeksel de gitmeyecek oldular.) (İsabekov, 2014, s. 141).

Endi meni urmaq tügili, anaw janıp jatқан otқа tastap jiberseñ dağı bäre-bir. (Şimdi beni değil dövmek, orada yanan ateşe atsan da fark etmez.) (Danabayev, 2008, s. 99).

Alayda kız aqşa almak tügili, öziniñ aqşasın munıñ qaltasına tıqpalay berdi. (Ancak kız, değil para almak, kendi parasını bile onun cebine sıkıştırdı.) (Danabayev, 2008, s. 146).

“*Qolın jılı suwğa malmaq*” *tügili, balasının ne baqanğa örmeleytin, ne baqır jamaytın mamandık alğanın bilmey- aq, bul dünyeden jürüp ketti.* (Değil saygı görmek, çocuğunun ne elektrik direğine çıktığını, ne de demircilikle uğraştığını görmeden bu dünyadan ayrıldı.) (Danabayev, 2008, s. 174).

Kelesi ay tügil kelesi jıl da Erejep Elemestiñ dört jüz somın qaytara almadı. (Değil gelecek ay, gelecek sene de Erejep Elemes’in dört yüz somunu geri veremedi.) (İsabekov, 2014, s. 95).

Bul söziñe adam tügil it te külmeydi. (Bu sözüne değil insan, köpek de gülmez.) (İsabekov, 2014, s. 98).

Oturmız goy osı, Angliya tügili Almatıya da bara almay! (Değil İngiltere, Almatı’ya bile gidemiyoruz!) (İsabekov, 2014, s. 131).

Bir koy tügili, bir tüye de joq. (Bir koyun değil, bir deve bile yok.) (Danabayev, 2008, s. 49).

Jayaw tügil atpen kuwsañ da jetkizetin emes. (Değil yaya, at ile kovalasan da yakalatacak değil.) (Düysenbek, 2012, s. 202).

Üş kün tügil üş ay jürsem de bul isten yeşteñe şığara almaspın,- dep oyladı Nurlan. (Üç gün değil üç ay ayda da bu işten bir şey çıkaramam – diye düşündü Nurlan.) (Düysenbek, 2012, s. 311).

Örneklerden hareketle Kırgız ve Kazak Türkçesinde kullanılan *tügül/tügil* kelimesinin kullanımlarının aynı olduğu görülmektedir. Tarama sonucunda

değil kelimesinin cümlelerde anlatımı güçlendirmek, “bile” anlamı katarak herhangi bir düşünceyi karşılaştırmak, pekiştirmek, vurgulamak veya yok saymak için kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bu tür bir kullanım, Mehmet Özmen’in çalışmasında *değil*’in devrik bağlaç olarak kullanımı ile uyumaktadır. Özmen’e göre, anlatımı güçlendirmek, söylemek istenileni özellikle vurgulamak için kullanılır. Birbirine bağlanan iki unsurun arasına konduğunda *değil*, birinci unsurun önüne getirilir. Ayrıca *değil*’in bir devrik cümlede kullanıldığında, *şöyle dursun*, *sadece* anlamlarını verdiği görülür. Kırgız ve Kazak Türkçesinde de *tügül/ tügil* kelimelerinin yanı sıra *turmak*, *tursun/ tursın* gibi edatlarla kullanılarak aynı anlamı ifade etmektedir (Özmen 1997:348).

Değil helikopter, üstlerinden bombardıman filosu geçse bile umursamayacaklar (Özmen, 1997, s. 348).

Mecliste değil ses, nefes yok (Özmen, 1997, s. 348).

Değil ninesi, dünya bile umurunda değil (Özmen, 1997, s. 349).

Kazak Türkçesi örneklerinde *değil* kelimesinin *tügil/tügili* gibi iki şekilde kullanıldığı görülmektedir. Gramer kitaplarında ise bununla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu nedenle *tügili* şeklinin kesin olmamakla birlikte, edebî eserlerde ve ağızlarda geçtiği anlaşılmaktadır. Kırgız Türkçesinde böyle bir duruma rastlanmamıştır.

Tatar ve Başkurt Türkçesinde *tügël* kelimesi, olumsuz ek fiil görevindedir. *Emes* kelimesi kullanılmamaktadır. Ancak Kırgız ve Kazak Türkçesindeki kullanımlar, az da olsa Tatar ve Başkurt Türkçesinde de görülmüştür.

Tatar Türkçesi

Këşë tügël fil de bata monda. (Burada değil insan fil bile boğulur.) (Asılgarayev, Ganiyev, 2007, s. 446).

Sin tügël, min de kurıktım. (Değil sen ben bile korktum.) (Asılgarayev, Ganiyev, 2007, s. 446).

Başkurt Türkçesi

Ularğa şarap, hemër tügël, hıra hatıw za ketgi tyılğan. (Değil şarap, alkol, onlara bira bile satmak yasaklanmıştı.) (Vahitova ve İskujina, 2009, s. 140).

Min hine tügël, atayıma la bürek halmay torğan këşëmën. (Ben değil sana, babama bile baş eğmeden yaşamış bir adamım.) (Zaynullin, 2005, s. 23).

Gostinitsağa barıw tügël, ayzın aşıw öyöne le kıyta alğanı yuq. *Гостиницаға барыу түгел, айзан ашыу өйөнә лә кайта алганы юк* (Değil otele gitmek, evine bile bir aydan fazla gidemedi.) (Aydiner, 2014, s. 144).

Sonuç

Çağdaş Türk Lehçeleri içerisinde yoğun olarak Oğuz grubu lehçelerinde kullanıldığı düşünülen *değil* kelimesinin, Kıpçak grubu lehçelerinde de yaygın kullanımı çeşitli yapılarla karşımıza çıkmaktadır.

Emes kelimesi, ek fiil olumsuzu olarak Kıpçak grubu lehçelerinden Kırgız ve Kazak Türkçesinin yanı sıra Karakalpak Türkçesinde de kullanılmaktadır. Her ne kadar konumuz dışında kalsa da, bahsetmekte yararlı olacağını varsayarak, Karakalpak Türkçesinde *emes*’e ek olarak ayrıca bir *değil* kelimesinin olmadığı görülmüştür.

Bu üç lehçe dışında Kıpçak grubunun diğer lehçelerinde *değil* kelimesinin Oğuz grubu lehçelerindekine benzer bir kullanımda olduğu tespit edilmiştir.

İncelenen eserlerden hareketle *değil* kelimesinin Kırgız ve Kazak Türkçesindeki kullanım alanının aynı olduğu tespit edilmiştir. Kırgız ve Kazak Türkçesinde *tügül/ tügil* cümleye “bile”, “da/de”, “şöyle dursun” gibi manalar katmaktadır. Taranan örnek cümlelere bakıldığında, yüklem hep olumsuzdur. Özmen’in de belirttiği gibi cümlede yüklem hep olumsuz ise, zor olanı değil kolayı bile yapamamak ya da zor olandan değil, kolay olanından bile etkilenmemek gibi anlamlar ortaya çıkmaktadır (Özmen, 1997, s. 348).

Tatar ve Başkurt Türkçesinde bu tip kullanım az da olsa görülmüştür. Anlam açısından aynı olan bu cümlelerin yüklemeleri yine olumsuz şekildedir. *Emes* kelimesi yerine *değil* kelimesi kullanıldığı için Tatar ve Başkurt Türkçesinde bu tür kullanımların az olması da normal bir durumdur.

Çalışma neticesinde daha çok Oğuz grubu özelliği olarak addedilen *değil* kelimesinin Kıpçak grubunda da yaygın bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hatta çoğu Kıpçak grubu lehçelerinde “olumsuz ek fiil olarak” kullanımı oldukça yaygındır. Bu durumda, Kıpçak grubu lehçelerinin *emes* kelimesini kullanmasını beklerken, birçoğunun *değil* kelimesini kullanması dikkat çekicidir.

Kaynakça

- Abdullina, G. ve Nugamanova, I. (2015). Rol modalnih slov v reprezentatsii otritsaniya v başkirskom yazıke. *Mir Nauki, Kulıurıy i Obrazovaniya*, 50(1), 261-263.
- Abdullina, G. ve Nugamanova, I. (2016). *Kategoriya otritsaniya v başkirskom yazıke*. RİTS BaşGU.
- Abduvaliyev, İ. ve Akmataliyev, A. (2011). *Kırgız tilinin tüşündürmö sözdüğü*. Avrasya Press. Mektep.
- Abilkasımov, B., S. Biyzakov ve A. Jünisbekov vd. (2011). *Kazak adebiy tilininin sözdüğü*. Til Bilimi İnstitutı.

- Ahmed, O. (2013). Türkçede değil edatının pek ele alınmayan bir özelliği üzerine. *Hikmet Uluslararası Hakemli İlmî Araştırma Dergisi*, 21, 10-25.
- Asılgarayev, Ş. ve Ganiyev, M. (2007). *Tatarsko-russkiy slovar* (C II). Magarif.
- Aydiner, M. (2014). *Başkurt Türkçesinde edatlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytmatov, Ç. (2011). *Ak keme*. Bişkek.
- Baskakov, N. A. (1952). *Karakalpakskiy yazık, fonetika i vorfologiya* (C II). Moskova: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Bogdanovskiy, P. V. (2003). *Morfologiya tatarskogo yazıka*. Moskova.
- Börekçi, M. (2001). Türkçe öğretimi bakımından dil bilgisi terimi ve kavram olarak olumluluk-olumsuzluk. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 49, 44 – 61.
- Cin, A. (1998). *Türk şiveleri ve günümüz Oğuz grubu şivelerinde olumsuzluk ifadesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- Çiçekdağı, C. (2019). “Olmayan” ve “değil” sözcükleri ve olumsuzluk üzerine mantıksal bir değerlendirme. *Kaygı*, 18(2), 325-350.
- Çürük, M. S. (2010). Olumsuzluk ve kiplik arasındaki ilişki: bakış ve yaklaşımlar, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 57-72.
- Danabayev, K. (2008). *Sagınış eken bala kez, Aynurdın iyi köşken kün*. Foliant Baspası. 69-111.
- Danabayev, K. (2008). *Sagınış eken bala kez, Şantöbe, Şotay, Baldevren*. Foliant Baspası. 27-69.
- Danabayev, K. (2008). *Sagınış eken bala kez, Üş kundik Devren*. Foliant Baspası. 133-155.
- Davletov, S. ve Kудaybergenov, S. (1980). *Azırkı kargız tili, morfologiya*. Mektep.
- Davletov, S., Mukambaev, C. ve Turusbekov, S. (1982). *Kurgız tilinin grammatikası*. Mektep.
- Dmitriyev, N. K. (1948). *Grammatika başkirskogo yazıka*. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Düysenbek, A. (2012). *Kökjiyek, Kökjiyek*. Foliant Baspası. 83-233.
- Düysenbek, A. (2012). *Kökjiyek, Tergev ali bitken jok*. Foliant Baspası. 304-337.
- Ehmetyanov, R. (2001). *Tatar tēlēnēn kışkaça tarihi-etimologik sūzlēgē*. Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Galiyeva, A. ve Zamaletdinov, R. (2016). Morfologičeskaya priroda otritsatel'nogo slova tügel v tatarskom yazıke. *Filologiya i Kultura*, 43(1). 41-47.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü A-N* (C 1). Türk Dil Kurumu.

- Harisova, Ç. M. (2014). *Tatarskiy yazık, spravoçnik*. Tatarskoye Knijnoe İzdatelstvo.
- Hisamova, F. M. (2016). *Tatar grammatikası*. TEhSİ.
- Ishakov, A. (1991). *Kazirgi kazak tili, morfologiya*. Ana Tili.
- İlhan, N. (2005). Türkçede olumsuzluk. *Karaman Dil Kültür ve Sanat Dergisi*, 271-279.
- İsabekov, D. (2014). *Tandamalı şıgarmaları angimeler, Kara şanırak*. Ayganim Baspa Üyi. 15-21.
- İsabekov, D. (2014). *Tandamalı şıgarmaları angimeler, Konfrontatsiya*. Ayganim Baspa Üyi. 93-102.
- İsabekov, D. (2014). *Tandamalı şıgarmaları angimeler, Sotsiyalizm zalimi*. Ayganim Baspa Üyi. 179-192.
- İsabekov, D. (2014). *Tandamalı şıgarmaları angimeler, Talahan -186*. Ayganim Baspa Üyi. 121-130.
- İsabekov, D. (2014). *Tandamalı şıgarmaları angimeler, Yeseşot, Tüyetavlık jane domino* içinde (80-92). Ayganim Baspa Üyi.
- İsabekov, D. (2014). *Tandamalı şıgarmaları angimeler, Yesketkiş* içinde (131-145). Ayganim Baspa Üyi.
- İsyangulova, İ. (2021). Modalnie slova virajayušie otritsaniye v sovremennom başkirskom yazıke içinde (81-83). *Nauçnyy Almanah*.
- Kamalov, S. (1984). *Tolkoviy slovar karakalpaskogo yazıka*. Karakalpakstan.
- Malmakov, M. ve Esenova, K. (2011). *Kazak adebiy tilinin sözdigi*. Almatı.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurksiy slovar*. Nauka.
- Nugamanova, İ. R. (2013). *Otritsaniye i sredstvo ego virajeniya v başkirskom yazıke*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Başkirskiy Gosudarstvenniy Universitet.
- Özmen, M. (1997). Türkçede değil kelimesi ve kullanımları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 43, 315-368.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Rısbayeva, G. K. (2000). *Kazak tili*. Sözdik-Slovar.
- Seçkin, P. (2018). *Türkçede dilsel bir kategori olarak olumsuzluk*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü.
- Seydakmatov, K. (1988). *Kırgız tilinin kıskaçta etimologiyalık sözdüğü*. İlim.
- Şırdakova, S. (2014). *Kırgız el comoktoru, Acidaar Aya* içinde (231-234). Biyiktik Plus.
- Şırdakova, S. (2014). *Kırgız el comoktoru, Amalduu kedey* içinde (124-126). Biyiktik Plus.
- Şırdakova, S. (2014). *Kırgız el comoktoru, Asıl taş* içinde (174-182). Biyiktik Plus.

- Şırdakova, S. (2014). *Kırgız el comoktoru, Torgoy* içinde (20-22). Biyiktik Plus.
- Tekin, T. (1988). *Orhon yazıtları*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler III, çağdaş Türk dilleri*. Türk Dil Kurumu
- Tietze, A. (2002). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı* (C I). Simurg-Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Vahitova, R. K. ve İskujina, F. S. (2009). *Samouçitel başkirkogo yazıka*. Gilem.
- Vámbéry, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*. F.A. Brockhaus.
- Yarba, S. (2018). *Kıpçak grubu Türk dillerinde olumsuzluk*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- Yuldaşev, A. A. (1981). *Grammatika sovremennogo başkirkogo literaturnogo yazıka*. Nauka.
- Zaynulin, M. V. (2005). *Hezerge başkort ezebi tele*. Kitap.

Extended Summary

The word *degil*, which is a negative complementary verb that is commonly used in dialects of the Oghuz group, occurs with different meanings in other dialects of today’s Turkic language. While in some dialects of the Kipchak group the word *emes* is used, in others the word *değil* is used. However, there are dialects in which both (*emes*, *degil*) exist. The word *degil* continues to exist today in the dialects of the Kipchak group in the forms of *tügül*, *tuvıl*, *tügël*, *tügil*, *tuwil*, *tüwül*, *tuül*. This word, which has different uses, usually takes on the functions of a negative preposition and a negative complementary verb. These are Kyrgyz and Kazakh dialects that uses both *emes* and *değil* in their literary language. This is not the case for most dialects of the Kipchak group, especially if the literary language is taken as the basis. For this reason, we thought that it would be useful to define and comparatively study the types of use of the preposition *değil*, as well as the word *emes* in the Kyrgyz and Kazakh dialects.

First, Kashgarly Mahmut stated that the word *degil* in *Dîvânu Lügâti t-Türk* comes from the words *dag/dhag* “no, not” in Arghu dialect (Özmen, 1995, p. 315). Since then etymological dictionaries contain the following information regarding the word *değil*:

Vámbéry gave it as osm. *deyil*, *dejil* = *nieht*, *nieht seiend* and stated that the word means “negative” (Vámbéry, 1878, p. 133).

In the entry **tägül* in Räsänen’s dictionary, it is shown that the word denotes negativity and its forms and meanings in Turkic dialects (Räsänen, 1969, p. 469).

In DTS, the word *değil*, is shown at the beginning of the entry **tegül* and it is said that the word is negative in nouns. (DTS, 1969, p. 549). In addition, the example of *dağ ol* is given in the article *dağ* in the dictionary and it is stated that the word is also negative in nouns. (DTS, 1969, p. 158).

Clauson, referring to Mahmud al-Kashgari in his dictionary, stated that Oghuz Turks took the word from Arghu dialect and changed the form *da: ğ ol* to *tegül*, since the Oghuz Turks were neighbors with the Arghus and their languages were mixed (Clauson, 1972, p. 508).

Sevortyan first has showed the forms of the word *değil* in Old and present Turkic dialects. Stating that it is a negative preposition, Sevortyan has assumed that the first form of the word could be the word *t(ü)g(ü)lt(i)n* in the South Face of Kül Tigin and has shown that some scholars interpret this word in different ways. Malov suggests that creators (Nadelyaev, Tenishev, Sherbak) of DTS (*Drevnetyurkskiy Slovar’*) and H. N. Orkun consider this word as the preposition *tügül*. A. Von Gabain evaluated it as a negation preposition without being sure and suggested that it could be *tägül* < *täg ol*.

According to Kononov, the word *dägil* – *dağol* is a compound word which is formed from the words *dag* + *ol*, and, based on Mahmud al-Kashgari, he stated that this word comes from Arghu dialect. This word consists of the word *dağ* (*dok*, *doğ*), meaning “no” and the demonstrative pronoun *ol* (Sevortyan, 1980 p. 214).

Sevortyan himself said the following about this: *tegül* – *degül* words may have entered from the Arghu word *dag ol*. However, at that time, *dağ ol* in Arghu and *tegül*

in Oghuz continued to exist in both dialects. If the word had entered from Arghu and there was a $d > y$ change in Middle Turkic, then the emergence of the t sound is unclear. Also, since the form *deg* cannot develop directly from the word *dag* “no, not”, this means that we have to assume the word *deg ol* in parallel with the word *dağ ol* (Sevortyan, 1980, p. 214).

Today, if we look at the definitions of the word *değil* in the grammar of Turkic dialects, it is usually considered under two headings: preposition and conjunction. In some dialects, it is even included in the category of modal words. Especially in Tatar Turkish, it is written about whether it is a preposition or not, the reason why it is considered as a preposition is influenced by the negative preposition “ne” in Russian, therefore it is considered as a preposition in Turkish (Galiyeva ve Zamaletdinov, 2016, p. 44).

In this study, the works of Şırdakov “Kyrgyz El Comoktoru” and Aitmatov’s “White Keme” in Kyrgyz dialect and Isabekov’s “Äñgimeler”, Danabayev’s “Sagınış Eken Bala Kez” and Düysenbek’s “Kökjiyek” in Kazak dialect were browsed and uses of the word *değil* have been identified. The purpose of our study is to dwell on the identified types of use and compare them with their use in dialects of other Kypchak groups. When the browsed samples are examined, it is understood that the usage of the word *değil* used in Kyrgyz and Kazakh dialects is similar. As a result of the browsing, it has been determined that the word “not” is used in sentences to strengthen the expression and to compare, reinforce, emphasize or ignore any thought by adding the meaning of “even”. This type of use of the Turkish is consistent with the use of the word *değil* as an inverted conjunction in the work of Mehmet Özmen. According to Özmen, it is used to strengthen the expression, to emphasize what is meant to be said, and it is brought before the first element, not between the two elements that are connected to each other. In addition, when *değil* is used in an inverted sentence, it gives the meaning of “far from, just”, and in Kyrgyz and Kazakh dialects, it expresses the same meaning by using prepositions such as *turmak*, *tursun/tursin* as well as the words *tügül/tugil* (Özmen, 1997, p. 348).

As a result of the study, it is understood that the word *değil*, which is more characteristic of the Oghuz group, is also widely used in the Kipchak group. Moreover, in most Kipchak group dialects, it is more common to use it as a “negative complementary verb”.

